

Eugeniusz Mironowicz

Instytut Historii i Nauk Politycznych

Uniwersytet w Białymstoku

Rosja – Ukraina. 25 lat między „ograniczoną współpracą a ograniczoną konfrontacją”

Zarys treści: Artykuł o relacjach dwustronnych między Ukrainą a Federacją Rosyjską w latach 1991–2014 z uwzględnieniem płaszczyzny politycznej, gospodarczej i uwarunkowań międzynarodowych.

Outline of content: The article portrays the bilateral relations of Ukraine and the Russian Federation in the years 1991-2014, including political, economic and international aspects.

Słowa kluczowe: Rosja, Ukraina, stosunki dwustronne

Keywords: Russia, Ukraine, bilateral relations

Od ogłoszenia 16 lipca 1990 r. przez Radę Najwyższą Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej *Deklaracji o suwerenności państwowej USRR* Ukraina znalazła się na drodze prowadzącej do niepodległości. Dokument czynił bowiem Ukrainę podmiotem prawa międzynarodowego. Wprowadzie podczas referendum przeprowadzonego 17 marca 1991 r. z inicjatywy szefa państwa radzieckiego Michaiła Gorbaczowa ponad 70% obywateli Ukrainy opowiedziało się za istnieniem Związku Radzieckiego, lecz nie było wśród elit ukraińskich, w tym komunistycznych, woli

obrony upadającego imperium¹. Odsetek zwolenników istnienia ZSRR był zresztą znacznie wyższy w innych republikach².

Zaproponowany w czerwcu 1991 r. projekt Związku Suwerennych Radzieckich Państw w Kijowie sprowokował wielotysięczne demonstracje zwolenników całkowitej niepodległości Ukrainy. Projekt ZSRP stanowił bowiem przysze państwo związkowe jedynym podmiotem prawa międzynarodowego, co było niezgodne z *Deklaracją o suwerenności państwowej USRR*³. Rada Najwyższa Ukrainy przyspieszyła prace nad budową instytucji suwerennego państwa, powołując m.in. urząd prezydenta Ukrainy⁴.

Nieuchronny konflikt między Moskwą a Kijowem rozwiązały wydarzenia w Moskwie w dniach 19–21 sierpnia 1991 r. i próba obalenia Gorbaczowa przez Komitet Państwowy ds. Nadzwyczajnych ZSRR. Moskiewski zamach stanu, który miał uchronić ZSRR przed rozpadem, w konsekwencji doprowadził do ogłoszenia przez Radę Najwyższą Ukrainy niepodległości republiki⁵. Za taką decyzją głosowała także komunistyczna większość w parlamencie⁶. Zdecydowana postawa niepodległościowa przysporzyła ogromnej popularności przewodniczącemu Rady Najwyższej, byłemu sekretarzowi KC KPU, Leonidowi Krawczukowi⁷. Były ideolog partii opowiedział się po stronie ruchu narodowego, który do niedawna zwalczał⁸.

Za ogłoszeniem niepodległości 24 sierpnia 1991 r. opowiedziało się 346 parlamentarzystów, przeciw tylko czterech. Pierwszą decyzją, którą podjął parlament niepodległej Ukrainy, było podporządkowanie wszystkich jednostek wojskowych na terenie republiki i utworzenie Ministerstwa Obrony Ukrainy⁹. Były to dość racjonalne działania, gdyż kilka dni później Rosja ustami wiceprezydenta Aleksandra Ruckoja zastrzegła sobie prawo do rewizji granic państwa w przypadku rozpadu ZSRR. W grę wchodziły obszary dołączone do USRR w latach 1919–1954 – Zagłębie Donieckie i Krym.

Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy z 24 sierpnia przewidywała odwołanie się do opinii społeczeństwa w formie referendum. Wyznaczono je na 1 grudnia 1991 r.¹⁰

1 *СРСР розвалився ще на референдумі 17 березня 1991 року*, <http://siver.com.ua/news/1/2010-03-16-4006> [dostęp: 20.07.2011].

2 Юрий Соломатин, *Всесоюзный референдум 17 марта 1991 года о сохранении ссср: помним!*, <http://pomnimvse.com/255pb.html> [dostęp: 19.07.2011]. Za zachowaniem ZSRR opowiedziało się 71,3 głosujących w Federacji Rosyjskiej, 82,7 na Białorusi i ponad 95% w republikach azjatyckich.

3 *О проекте Договора о Союзе суверенных государств*, <http://lawua.info/jurdata/dir347/dk347519.htm> [dostęp: 20.07.2011].

4 *Історія президентства*, http://www.president.gov.ua/content/president_history.html [dostęp: 20.07.2011].

5 Л. Кучма, *Україна – не Росія*, Москва 2004, s. 411; А. Зленко, *Зовнішньполітична стратегія і дипломатія України*, Київ 2008, s. 38.

6 Л. Кучма, *Україна – не Росія...*, s. 411.

7 *Ibidem*, s. 412.

8 T. Snyder, *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999*, Sejny 2009, s. 275.

9 Г. Касьянов, *Україна 1991–2007. Нариси новітньої історії*, Київ 2008, s. 30.

10 *Акт проголошення незалежності України. 24 серпня 1991*, <http://www.archives.gov.ua/Sections/Nezalezhnist/D-files-4.php?15> [dostęp: 20.07.2011].

Ponad 90% biorących udział w głosowaniu poparło decyzję deputowanych w kwestii niepodległości¹¹.

Równoległe z referendum odbywały się wybory pierwszego prezydenta niepodległej Ukrainy. Wygrał je w pierwszej turze głosowania Leonid Krawczuk, który wspierany był przez nomenklaturę i cały obóz postkomunistyczny¹². Wkrótce prezydent odniósł ogromny sukces dyplomatyczny. 8 grudnia 1991 r. w rezydencji rządu białoruskiego w Wiskulach Leonid Krawczuk wraz z prezydentem Rosji Borysem Jelcynem oraz przewodniczącym Rady Najwyższej Białorusi Stanisławem Szuszkiewiczem złożyli podpisy pod dokumentem likwidującym ZSRR i powołującym nowy układ związkowy, otwarty dla innych postradzieckich republik o wymownej nazwie – Wspólnota Niepodległych Państw (WNP).

Wyniki ustaleń w Wiskulach na Ukrainie traktowano jako akt uwalniający Ukrainę od wszelkich powiązań z Rosją. „Dokument przez niego podpisany – zauważył Leonid Kuczma – nie tylko unieważniał układ związkowy z 1922 r. On unieważniał wszystkie akty prawne (w historycznym sensie), które wiązały Ukrainę z Rosją od Traktatu Perejesławskiego począwszy”¹³. Wielokrotnie pełniący funkcję ministra spraw zagranicznych Borys Tarasiuk odnosząc się do wydarzeń z końca 1991 r. mówił, że już wówczas Ukraina dokonała europejskiego wyboru. Tarasiuk powstanie nowej sytuacji politycznej w Europie Wschodniej przypisał głównie elitom ukraińskim¹⁴.

Od czasu rozpadu ZSRR problemem w stosunkach ukraińsko–rosyjskich był separatyzm obszarów zamieszkałych przez ludność rosyjskojęzyczną. Dotyczyło to szczególnie Krymu, Donbasu i obszarów nadczarnomorskich z centrum administracyjno–politycznym w Odessie. Szczególnie drażliwa była sprawa Krymu, gdzie w Sewastopolu znajdowała się potężna baza radzieckiej marynarki wojennej. Flota Czarnomorska po rozpadzie ZSRR formalnie była własnością WNP, w rzeczywistości została przejęta przez Rosję, która nie zamierzała rezygnować ze swoich baz na Morzu Czarnym. Rosyjski parlament zgłaszał wątpliwości w sprawie przynależności państwowej całego Krymu, podkreślając, że został on przekazany Ukrainie w 1954 r. z naruszeniem obowiązującego wówczas sowieckiego ustawodawstwa¹⁵.

11 W głosowaniu wzięło udział 84% uprawnionych: *Результати та історичне значення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Вибори Президента України*, <http://histua.com/istoriya-ukraini/ukraina-v-umovax-nezaleznosti/vseukrainskij-referendum-vibori-prezidenta> [dostęp: 21.07.2011].

12 *Референдум 1 грудня 1991 року й вибори Президента України*, <http://www.history.vn.ua/book/ukrznzno/163.html> [dostęp: 21.07.2011].

13 Л. Кучма, *Україна – не Росія...*, s. 418.

14 Б. Тарасюк, *Зовнішня політика незалежної України: підсумки та перспективи*, Львів 2006, s. 8–9, referat wygłoszony na Uniwersytecie Lwowskim z okazji nadania autorowi doktora honoris causa 9 lutego 2002 r.

15 *Постановление Верховного Совета Российской Федерации „О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма”, принятых в 1954 году*, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/o1954.htm> [dostęp: 27.07.2011].

W 1990 r. w reakcji na ogłoszenie *Deklaracji o suwerenności USRR* powstał Republikański Ruch Krymu, który zażądał nadania półwypowi statusu autonomicznej republiki. Postulat Ruchu został poparty przez miejscowe władze obwodowe oraz krymską organizację KPZR. W styczniu 1991 r. w specjalnym referendum zorganizowanym przez władze obwodu krymskiego ponad 93% mieszkańców opowiedziało się za utworzeniem Krymskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w składzie ZSRR, czyli za całkowitym wyjściem z Ukrainy¹⁶. Wynik tego referendum był jednoznaczny i władze Ukrainy Radzieckiej potraktowały go bardzo poważnie. W lutym Rada Najwyższa w Kijowie powołała Krymską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką (KASRR) w składzie Ukrainy¹⁷. Nie rozwiązywało to żadnych problemów, ponieważ ludność półwyspu domagała się zachowania łączności z Rosją, a nie z Ukrainą.

We wrześniu 1991 r., już po ogłoszeniu niepodległości przez Ukrainę, Rada Najwyższa KASRR przyjęła *Deklarację o suwerenności państwowej Krymu* i zmieniła nazwę postulowanego państwa na Republikę Krym¹⁸. W odpowiedzi na ustawę parlamentu Ukrainy *O Statusie Autonomicznej Republiki Krymu* z 29 kwietnia 1992 r. Rada Najwyższa w Symferopolu wydała ustawę *O ogłoszeniu państwowej samodzielności Republiki Krym*, a 6 maja uchwaliła *Konstytucję Republiki Krym*¹⁹. Językiem państwowym na półwyspie uczyniono rosyjski.

Chociaż żadna władza na Ukrainie nie uznawała niepodległości Krymu, to zagrożenie utraty części terytorium państwa było bardzo realne. Kijów był skłonny uznać daleko idącą autonomię, lecz w granicach Ukrainy. Prezydent Krawczuk próbował zmienić sytuację głównie metodami politycznymi. Możliwość manewru ułatwiały powroty Tatarów, wywiezionych z półwyspu w głąb Rosji po drugiej wojnie światowej, oskarżonych przez reżim Stalina o kolaborację z Niemcami. W zaistniałej sytuacji uzyskali oni wsparcie ze strony najwyższych władz ukraińskich, które traktowały Tatarów jako czynnik równoważący wpływy Rosjan²⁰. Los Krymu zależny był jednak od zakresu poparcia dla separatystów ze strony Federacji Rosyjskiej i skłonności z jej strony do ryzyka wywołania konfliktu z Ukrainą.

16 *Правовой статус Крыма: исторический аспект*, <http://ukrstor.com/ukrstor/fedorov-prav-status.html#2-1> [dostęp: 27.07.2011]; *Общекрымский Референдум 20 января 1991 года*, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1991.htm> [dostęp: 27.07.2011].

17 *Постановление Верховного совета Украинской ССР о введении в действие Закона Украинской ССР „О восстановлении Крымской Автономной Советской Социалистической Республики” и о пополнении состава Верховного Совета Крымской АССР 12 февраля 1991 г.*, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1991-2.htm> [dostęp: 27.07.2011].

18 *Декларация о Государственном суверенитете Крыма*, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/dekl.htm> [dostęp: 27.07.2011].

19 *Конституция Республики Крым принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма 6 мая 1992 года*, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992konst.htm> [dostęp: 27.07.2011].

20 А. Машенко, *О том, как Кучма подливал Меишкову. Почему на Украине нет двух президентов. О России как гаранте крымской автономии. Об автономии и федерализме. О русском большинстве и „злой Меджлисовской собаке”*, <http://sevkrimrus.narod.ru/textstes/zatul3.htm> [dostęp: 28.07.2011].

We wrześniu 1993 r. na Krymie odbyła się pierwsza tura wyborów prezydenckich. Spośród wielu kandydatów liczyło się dwóch – Mikołaj Bagrow i Jurij Mieszkow. Pierwszy był reprezentantem starej nomenklatury sowieckiej i skłaniał się zostać prezydentem Autonomicznej Republiki Krymu oraz zaakceptować państwowość ukraińską²¹. Mieszkow, lider Republikańskiej Partii Krymu, popierany przez blok partii i organizacji „Rosja”, opowiadał się za niepodległym państwem krymskim sprzymierzonym z Rosją lub wręcz wchodzącym w skład Federacji²². Zgodnie z *Konstytucją* z 6 maja 1992 r. ubiegał się on o stanowisko prezydenta Republiki Krym. Mieszkow wygrał z dużą przewagą nad rywalem (73%) w drugiej turze głosowania, które odbyło się 4 lutego 1994 roku.

Wkrótce po wyborach Mieszkow podjął starania na rzecz wprowadzenia rubla rosyjskiego jako waluty państwowej na Krymie oraz zaproponował władzom Rosji rozmowy na temat zawarcia traktatu określającego warunki integracji z Federacją. Sytuacja na półwyspie wymknęła się całkowicie spod kontroli Kijowa, a prezydent Krawczuk miał nawet wyrazić opinię, że Krym został stracony przez Ukrainę²³.

Okazało się jednak, że Rosja nie zamierzała wspierać prezydenta Krymu i organizacji rosyjskich w działaniach na rzecz oderwania od Ukrainy²⁴. Rosja przyjęła strategię na utrzymanie całej Ukrainy w swojej strefie wpływów. Oderwanie Krymu przekreśliłoby te plany. Wśród polityków krymskich pojawiły się rozbieżności, które wykorzystały władze Ukrainy²⁵. Na Ukrainie latem 1994 r. odbyły się kolejne wybory prezydenckie, które wygrał Leonid Kuczma, przedstawiciel postsowieckiej nomenklatury opowiadający się za bliskimi relacjami z Rosją. Nowo wybrany prezydent Kuczma rozpoczął pertraktacje z przedstawicielami Rady Najwyższej Republiki Krym. Różnymi obietnicami politycznymi zjednał większość, która przegłosowała likwidację urzędu prezydenta Krymu²⁶. W ciągu roku władze Ukrainy faktycznie zlikwidowały wszystkie atrybuty politycznej samodzielności Krymu i narzuciły ustawodawstwo obowiązujące w całym kraju.

Pierwsza kadencja Leonida Kuczmy przebiegała w czasie gdy Rosja i Białoruś podpisywały kolejne umowy integracyjne, których zwieńczeniem było powołanie wspólnego Państwa Związkowego²⁷. Z Moskwy i Mińska płynęły do Kijowa apele o przyłączenie się do budowania sojuszu postradzieckich państw słowiańskich. Trzy kraje łączyła bliskość kultury, języka, dziesięciolecia wspólnej sowieckiej państwowo-

21 Н. Багров, *Политико-правовые аспекты становления Автономной Республики Крым*, http://www.nbuv.gov.ua/ellib/crimea/Bagrov/knp4_27.pdf [dostęp: 28.07.2011].

22 О. Слюсаренко, *Русская община Крыма – этапы борьбы за права русскокультурного населения Крыма и Украины*, <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=13> [dostęp: 28.07.2011].

23 Г. Касьянов, *op. cit.*, s. 100.

24 А. Мащенко, *О том, как Кучма подливал Мешкову...*

25 Н. Королёва, *90-е годы: о Крыме и его лидерах ... так в наше время не состоялось воссоединение Крыма с Россией*, <http://sevkrimrus.narod.ru/textstes/koroleva.htm> [dostęp: 28.07.2011]

26 П. Иваненко, *О причинах разногласий русских организаций в Крыму*, <http://sevkrimrus.narod.ru/textstes/malenev.htm> [dostęp: 28.07.2011].

27 Е. МIRONOWICZ, *Polityka zagraniczna Białorusi 1990–2010*, Białystok 2011, s. 62–82.

ści, powiązania ekonomiczne i podobieństwo światopoglądów postkomunistycznej nomenklatury. Bazując na tych wartościach Rosja dążyła do odbudowania wspólnej przestrzeni politycznej, ekonomicznej i obronnej. Miała po swojej stronie Białoruś. Ukraina bliską współpracę chciała kontynuować jedynie na gruncie gospodarczym, lecz z pozycji suwerennego państwa. Zdecydowanie odmawiała jednak udziału w sformalizowanych sojuszach polityczno–militarnych z udziałem Rosji.

Wpływy Rosji na Ukrainie były jednak większe niż wskazywały liczne deklaracje polityków i intelektualistów ukraińskich. Czynniki rosyjski nie ograniczał się interesami czy działalnością samej Rosji. Panująca wówczas postsowiecka ukraińska elita kierowała się iluzją Rosji jako ostatniej nadziei na rozwiązanie wszelkich problemów. Pragnęła niezależności, lecz jednocześnie chciała, aby Rosja miała możliwość naprawiania ukraińskiej polityki, gdyby ta prowadziła do jakiejś katastrofy w wymiarze ekonomicznym, społecznym czy cywilizacyjnym.

Zwolennicy ścisłej współpracy z Rosją podkreślali przede wszystkim efekty współdziałania rosyjsko–ukraińskiego w minionych dziesięcioleciach. Wszystko co na Ukrainie miało wartość ponadczasową i uniwersalną lub dawało miejsce w czołówce światowej powstało przy udziale czynnika rosyjskiego. Pokazywali osiągnięcia naukowe, w dziedzinie przemysłu lotniczego i zbrojeniowego²⁸. Od czasu uzyskania niepodległości przez Ukrainę temat normalizacji stosunków z Rosją był przedmiotem nieustannych publicznych debat i ideologicznych batalii²⁹.

Państwowi przywódcy Ukrainy w polityce wobec Rosji kierowali się jednak inną logiką niż większość elit politycznych. Wynikało to z racji zajmowanego stanowiska. Prezydenci – Krawczuk i Kuczma – bez względu na ich wcześniejsze poglądy po objęciu najwyższego urzędu stawali się strażnikami instytucji niepodległego państwa³⁰. Pozycja polityczna prezydenta warunkowana była zakresem suwerenności Ukrainy. Naturalnym odruchem każdego szefa niepodległego państwa ukraińskiego było dążenie do zapewnienia równoprawnych relacji z Rosją.

Początek prezydentury Leonida Kuczmy był okresem podejmowania intensywnych wysiłków nad unormowaniem stosunków z Rosją. Kuczma osiągnął sukces w wyborach prezydenckich w 1994 r. głosząc hasła zbliżenia z Rosją, był zatem konsekwentny, lecz jednocześnie w relacjach z północnym sąsiadem zdecydowanie kierował się ukraińskim interesem państwowym i narodowym³¹. Podczas pierwszego spotkania Kuczmy w roli prezydenta Ukrainy z Borysem Jelcynem, 21 października 1994 r. w Moskwie, uzgodniono konieczność opracowania traktatu regulują-

28 Ю. Пахомов, *Преодолеть преграды на пути взаимодействия Украины и России*, [w:] *Україна та Росія: як зміцнити фундамент стратегічного партнерства*, ред. Ю. А. Левенець, Київ 2008, s. 194–195.

29 П. Сліпеч, *Асиметрія сучасного світопорядку як контекст взаємовідносин України та Росії*, [w:] *Україна та Росія: як зміцнити...*, s. 206.

30 О. Дергачов, *Провідні українські політичні актори в пошуках парадигми стосунків із Росією*, [w:] *Україна та Росія: як зміцнити...*, s. 260.

31 Л. Кучма, *Звернення Президента України до Верховної Ради України 4 квітня 1995 р.*, „Голос України”, 06.04.1995.

cego całokształt stosunków międzypaństwowych³². Zakładano, że tekst dokumentu zostanie uzgodniony w ciągu kilku miesięcy, lecz ranga sprzecznych interesów była tak duża, że traktat został podpisany dopiero w maju 1997 roku.

Do najtrudniejszych tematów należała sprawa podziału postradzieckiej Floty Czarnomorskiej i warunków stacjonowania rosyjskiej marynarki wojennej w Sewastopolu. Nie mniej ważny był problem ukraińskiego długu za rosyjskie surowce energetyczne, który systematycznie narastał. Kwestią sporną pozostawała także sprawa aktywów i pasywów byłego ZSRR poza jego granicami. Chodziło zarówno o podział długu, jak i nieruchomości. Rosja postulowała zastosowanie tzw. „wariantu zerowego”, czyli siebie w roli jedynej spadkobiercy ZSRR, z prawem do wszystkich aktywów i zobowiązaniem do spłaty wierzytelności upadłego imperium. Ukraińcy początkowo zgodzili się na takie rozwiązanie, wkrótce jednak zorientowali się, że aktywa ZSRR za granicą były znacznie większe niż jego długi. Bezskutecznie domagali się rewizji wcześniejszego porozumienia w tej sprawie zawartego w grudniu 1994 r.³³ Wierzyciele ZSRR zdecydowanie opowiadali się za opcją rosyjską. Kasa państwowa Ukrainy była zupełnie pusta i o jakiegokolwiek spłacie przez nią zobowiązań finansowych upadłego imperium nie mogło być mowy.

W przygotowywaniu traktatu międzypaństwowego długo dyskutowano nad rosyjską propozycją podwójnego obywatelstwa dla Rosjan mieszkających na Ukrainie i Ukraińców mieszkających w Rosji. W przypadku Ukrainy chodziło o status około 20% jej obywateli. Dlatego sukcesem negocjacyjnym władz ukraińskich było niedopuszczenie do pojawienia się zapisów o podwójnym obywatelstwie w treści traktatu³⁴.

Rosja zgadzała się na zachowanie istniejących granic, tym samym wyrażała gotowość definitywnej rezygnacji z wszelkich pretensji terytorialnych, lecz podpisanie traktatu warunkowała uzgodnieniem porozumienia w sprawie Floty Czarnomorskiej i jej baz w Sewastopolu. 9 czerwca 1995 r. Kuczma i Jelcyń podpisali w Soczi porozumienie w sprawie podziału Floty, zgodnie z którym Rosja otrzymała 81,7% wszystkich okrętów znajdujących się na Morzu Czarnym, zaś Ukraina 18,3%³⁵.

28 maja 1997 r. podpisano umowę międzyrządową regulującą status wojsk rosyjskich na terenie Ukrainy³⁶. Umowa określała zasady dyslokacji jednostek wojskowych, zobowiązywała władze Rosji do informowania rządu Ukrainy o planowanych nominacjach dowódców, zabraniała Rosji utrzymywania broni jądrowej na okrętach stacjonujących na wodach terytorialnych Ukrainy. Wojsko rosyjskie miało przede

32 A. Зленко, *Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен*, Харьков 2004, s. 430.

33 *Ibidem*, s. 432–437.

34 T. Olszański, *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Prace OSW, Warszawa 2001, s. 7.

35 *Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива*, ред. Б. О. Парахонський, Київ 2001, s. 102.

36 *Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України*, http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_076 [dostęp: 02.01.2012].

wszystkim szanować suwerenność Ukrainy i nie podejmować żadnych działań niezgodnych z ukraińskim ustawodawstwem. Wszelkie ruchy okrętów i samolotów rosyjskich powinny być uzgadniane z kompetentnymi przedstawicielami władz Ukrainy. Umowa miała wejść w życie 6 lipca 1999 r., lecz obowiązywać 20 lat od chwili podpisania, czyli do 2017 roku. Rosja corocznie płaciła za arenę baz wokół Sewastopola prawie 98 mln dolarów³⁷.

31 maja 1997 r. prezydenci Kuczma i Jelcyn podpisali w Kijowie długo negocjowany *Traktat o przyjaźni, współpracy i partnerstwie między Ukrainą i Federacją Rosyjską*³⁸. Obie strony zapewniały o wzajemnym uznaniu integralności terytorialnej i nienaruszalności granic (art. 2). Dokument zawierał zobowiązania stron do pokojowego rozwiązywania konfliktów, niestosowania siły ani groźby jej użycia, w tym także nacisków ekonomicznych, w celu wymuszania ustępstw partnera (art. 3). Ukraińcy, mając świadomość uzależnienia od rosyjskich dostaw surowcowych, uzyskali traktatową gwarancję niewykorzystywania tego atutu przez partnera. Z punktu widzenia interesów Rosji istotny natomiast był artykuł 6, w którym strony zobowiązywały się powstrzymać od jakichkolwiek działań lub poparcia dla takowych, gdyby były one skierowane przeciwko drugiemu krajowi podpisującemu *Traktat*. Ukraina i Rosja gwarantowały sobie także, że nie będą zawierać układów z państwami trzecimi skierowanych przeciwko drugiej stronie oraz nie dopuszczą, aby ich terytorium była wykorzystana ze szkodą dla bezpieczeństwa partnera.

W czasie, gdy w Kijowie podpisywany był *Traktat* rosyjsko-ukraiński szef MSZ Ukrainy Giennadij Udowenko składał podpis w Portugalii pod *Kartą o indywidualnym partnerstwie Ukrainy z NATO*³⁹. W 1997 r. było już oczywiste, że Pakt Północnoatlantycki zostanie rozszerzony na wschód i znajdzie się w sąsiedztwie Ukrainy. Perspektywa uczynienia z Ukrainy strefy buforowej między NATO a Rosją sprawiła, że prezydent Kuczma podjął decyzję o takim uporządkowaniu stosunków z Paktem, aby zachodnia granica Ukrainy nie stała się nową linią podziałów w Europie⁴⁰.

W relacjach między Rosją i Ukrainą pozostawały wciąż nierozwiązywalne problemy, jak: energetyczna i surowcowa zależność Ukrainy od Rosji, zwiększające się zadłużenie Ukrainy za dostarczone surowce, podporządkowanie technologicznej kooperacji kompleksów wojskowo-przemysłowych obu krajów interesom Federacji Rosyjskiej, dążenie Rosji do ustanowienia kontroli nad infrastrukturą przesyłową i energetyczną Ukrainy, występowanie olbrzymiej szarej sfery w obszarze współpracy gospodarczej obu krajów⁴¹. Wagi tych problemów nie dostrzegali jednak ani prezydent Rosji, ani Ukrainy, traktując je jako sprawy natury technicznej.

37 *Україна та Росія у системі...*, s. 103.

38 *Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією*, http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_006 [dostęp: 02.01.2012].

39 A. Зленко, *Дипломатія і політика...*, s. 449.

40 M. Orzechowski, *Stosunki Ukrainy z Federacją Rosyjską*, [w:] *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. M. Pietraś, T. Kapuśniak, Lublin 2007, s. 183.

41 *Ibidem*.

Rosją była największym partnerem handlowym Ukrainy. Około jednej trzeciej wymiany z rynkami zagranicznymi przypadało na Rosję. W 1997 r. odnotowano rekordowy poziom obrotów wielkości 11,6 mld dolarów. Wprawdzie kryzys finansowy w Rosji spowodował załamanie handlu w dwu następnych latach, lecz już w 2000 r. wymiana osiągnęła wartość z 1997 roku⁴². W strukturze eksportu rosyjskiego do Ukrainy surowce stanowiły ok. 63% wartości⁴³. Przy braku dywersyfikacji dostaw surowców energetycznych ich zakup w Rosji lub za jej pośrednictwem z Azji Centralnej był nieunikniony. Ceny na rynku ukraińskim były nieco wyższe niż w Rosji, co budziło dezaprobatę elit ukraińskich. Ukraińcy pragnęli suwerenności, lecz niekiedy trudno im było pogodzić się z faktem, że Moskwa traktuje Ukrainę jako państwo, które musi ponosić konsekwencje swojej niepodległości, a jej obywatele płacić więcej za gaz niż mieszkańcy Rosji.

22 grudnia 2000 r. z udziałem prezydentów Leonida Kuczmy i Władimira Putina odbyło się w Moskwie Rosyjsko-Ukraińskie Forum Przedsiębiorczości i Bankowości. Rosja udzieliła Ukrainie pożyczki wielkości ok. 1,25 mld dolarów na pokrycie zadłużenia za dostarczony gaz⁴⁴. Ważniejsze były jednak efekty dwustronnych uzgodnień dotyczących dalszej współpracy. Utworzono także wspólne centra innowacyjno-technologiczne, które miały zajmować się badaniami w zakresie produkcji lekarstw, aparatury medycznej, biotechnologii, inżynierii genetycznej i analizy biochemicznej⁴⁵. Rosja zaangażowała ogromne środki w badania i wdrażanie najnowszych technologii oraz umożliwiła do nich dostęp ukraińskim specjalistom. Była to szeroka oferta służąca przekonaniu ukraińskiego partnera do sensowności integracji w przestrzeni euroazjatyckiej.

Na przełomie stuleci 270 ukraińskich przedsiębiorstw tzw. kompleksu przemysłowo-obronnego kooperowało z 244 rosyjskimi firmami zbrojeniowymi. Kompletowanie poszczególnych rodzajów broni wymagało dostaw ok. 7 tys. elementów i podzespołów z Ukrainy do Rosji i ok. 8 tys. z Rosji do Ukrainy. Przemysł lotniczy Ukrainy otrzymywał z Rosji blisko 70% podzespołów oraz 95% materiałów i surowców. Większość rosyjskich wojskowych helikopterów i samolotów transportowych była wyposażona w ukraińskie silniki. Najbardziej aktywną współpracę wojskową oba kraje prowadziły w dziedzinie rakiet kosmicznych. Z obronnością związane było także umieszczanie na orbicie wspólnych satelitów telekomunikacyjnych, pozwalających budowanie najnowocześniejszych systemów radiolokacyjnych⁴⁶.

Zakres współpracy wojskowej ukraińsko-rosyjskiej wskazywał na bardzo wysoki stopień współzależności i zaufania z obu stron. W tym kontekście projekty integracji z NATO zgłaszane przez część rządzącej ukraińskiej klasy politycznej wyglądały bardziej jak karta przetargowa w relacjach z Rosją lub brak rozeznania w rzeczywistym stanie stosunków ukraińsko-rosyjskich.

42 *Україна та Росія у системі...*, s. 111–112.

43 *Ibidem*, s. 113.

44 *Президент України Л. Кучма відвідав Російську Федерацію*, „Свобода”, nr 52, 29.12.2000.

45 *Україна та Росія у системі...*, s. 128.

46 *Ibidem*, s. 129–130.

Największa współzależność Ukrainy i Rosji była związana z dostawami i tranzytem gazu. Ukraina była jednym z najważniejszych odbiorców rosyjskiego gazu. Na początku lat 90. zużywała 115 mld metrów sześciennych tego surowca, do 2000 r. zmniejszyła wprowadzić zapotrzebowanie do 69 mld, ale wciąż pozostawała ogromnym rynkiem zbytu. Przez terytorium Ukrainy Rosja eksportowała większość tego surowca do Europy Środkowej i Zachodniej⁴⁷. Ukraina, chociaż otrzymywała gaz po preferencyjnych cenach, miała ogromne kłopoty z regulowaniem należności płatniczych wobec Rosji. Ponieważ sieci przesyłowe gazu należały do Ukrainy, w przypadku wstrzymywania dostaw za brak opłat, rekirowany był surowiec przeznaczony dla odbiorców spoza WNP. Jednocześnie na handlu rosyjskim gazem, a zwłaszcza jego reeksportem na zachód, wyrastały fortuny ukraińskich oligarchów. Zdaniem znawców przedmiotu ten sektor ukraińskiej gospodarki należał do najbardziej skryminalizowanych⁴⁸.

Rosyjski monopolista w handlu gazem – Gazprom – dążył do przejęcia kontroli nad ukraińskimi systemami przesyłowymi. Oferta kupna akcji ukraińskiego odpowiednika – Ukrhazpromu – była systematycznie odrzucana. Firma ta przynosiła ogromne zyski klanom i politykom uczestniczącym w procederze nielegalnego przejmowania gazu i jego odsprzedaży na rynkach europejskich. Rosji handel z Ukrainą, a także innymi krajami WNP był mniej opłacalny niż z Unią Europejską. Przejęcie ukraińskich instalacji przesyłowych dawało szansę znacznego zwiększenia zysków.

Problem zadłużenia ukraińskiego za gaz i warunków jego tranzytu do Europy pozostawał jednak nierozwiązywalny w relacjach między obu krajami. Niezależnie od składanych przez przywódców deklaracji i podpisywania kolejnych umów w sprawie obrotu gazem, niezmienna pozostawała sprzeczność interesów Ukrainy i Rosji. Kijów nie miał takich środków, aby płacić za potrzebny surowiec nawet po obniżonych cenach, Rosja zaś musiała go dostarczać na Ukrainę, aby mógł być dalej przesłany do Europy. Wymuszanie przez Moskwę opłat poprzez wstrzymywanie dostaw powodowało perturbacje w skali kontynentu i utratę przez Rosję opinii wiarygodnego dostawcy.

Kryzys polityczny na Ukrainie, który wybuchł jesienią 2000 r. w związku ze śmiercią dziennikarza Georgija Gongadze i podejrzeniem zlecenia zabójstwa przez prezydenta Kucznię, spowodował zamrożenie kontaktów z Zachodem na najwyższym szczeblu. Fakt ten sprzyjał poszerzaniu obecności czynnika rosyjskiego w polityce zagranicznej i wewnętrznej Ukrainy. W Rosji dość powściągliwie komentowano rolę

47 Według źródeł ukraińskich przez Ukrainę Rosja do Europy Zachodniej i Środkowej przesyłała 80% swojego gazu. „W czasach gdy budowano gazociągi nikomu z kierownictwa ZSRR w najstraszniejszym śnie nie mogło wpaść do głowy, że ówczesne operetkowe republiki, staną kiedyś niezależnymi państwami. Jednak stało się, jak stało. ZSRR rozpadł się, i chociaż gazociągi działały tak jak wcześniej, spadkobiercom komunistycznego imperium – nowym państwom – trzeba było dogadywać się, jak dzielić zyskami i stratami” – pisał anonimowy publicysta w czasopiśmie wydawanym przez MSZ Ukrainy: *Дискусія про Східну Європу між Ванкувером, Брюсселем і Владивостоком*, „Зовнішні справи”, 2008, nr 6, s. 13.

48 T. Olszański, *op. cit.*, s. 10.

Kuczmy w tej zbrodni, a nowy prezydent Rosji Władimir Putin, w przeciwieństwie do polityków zachodnich, nie stronił od spotkań z Leonidem Kuczumą. Na stanowisko ambasadora do Kijowa Rosja wysłała w maju 2001 r. byłego premiera Wiktora Czernomyrdina. Moskwa tworzyła warunki, aby zdobyć zaufanie ukraińskich elit rządzących oraz ich przeświadczenie, że w trudnych czasach może być jedynym niezawodnym sojusznikiem.

Postawa władz Rosji wywołała zresztą pozytywne reakcje ze strony ukraińskiego obozu rządzącego. Kilkudziesięciu deputowanych z kilku frakcji wspierających prezydenta, z Dmytro Tabacznykom na czele, zainicjowało w kwietniu 2001 r. ruch pod hasłem: *Do Europy razem z Rosją*. Nurt ten miał wsparcie ze strony szefa MSZ Ukrainy Anatolija Zlenki, który sądził, że wspólny z Rosją kurs na zbliżenie z Europą będzie miał większe szanse powodzenia niż granie na sprzecznościach interesów między Wschodem a Zachodem⁴⁹.

Władze Ukrainy, ignorowane i izolowane w Europie, chciały integrować się ze strukturami unijnymi w tempie skorelowanym z proeuropejskim kursem Rosji. Lider tego nurtu Dmytro Tabacznyk, należący do bliskiego otoczenia politycznego szefa państwa, głosił, że najważniejszym celem zarówno Ukrainy, jak i Rosji jest w przyszłości przystąpienie do Unii Europejskiej⁵⁰. Integrację z Unią obu państw miały poprzedzić ujednoczenie ich systemów gospodarczych i zniesienie barier celnych. Rosja i Ukraina mogły stać się członkami Unii jako zintegrowana przestrzeń gospodarcza. W tym samym czasie inni deputowani i politycy z otoczenia Kuczmy wypowiadali się także za koniecznością integracji z NATO.

Lata 2000–2004, mimo incydentów w stosunkach dwustronnych, były okresem autentycznego ocieplenia stosunków ukraińsko–rosyjskich. Rosja jednak miała spore problemy z przekonaniem Ukrainy do nowej inicjatywy integracyjnej pod nazwą Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej z udziałem Rosji, Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu. Miał to być obszar swobodnego przepływu towarów, usług, kapitału i ludzi. Formalnie więc nie naruszało to zasad stosunków ukraińsko–rosyjskich ustalonych w 1997 roku. Prezydent Kuczma i większość deputowanych zgadzała się z taką formą integracji pod warunkiem, że ograniczałaby się ona do spraw gospodarczych i nie obejmowała sfery polityki i obronności. W przypadku Ukrainy importującej z Rosji surowce energetyczne znoszenie barier celnych było oczekiwanym rozwiązaniem. Strefa wolnego handlu miała być jednak celem samym w sobie. Natomiast z punktu widzenia Kremla była środkiem prowadzącym także do politycznego związania Ukrainy z Rosją.

Rok 2004 był na Ukrainie okresem walki o najważniejszy urząd w państwie i realną władzę z nim związaną. Podczas kampanii wyborczej na nowego prezydenta Ukrainy władze Rosji wsparły premiera i szefa Partii Regionów Wiktora Janukowycza, postrzeganego jako kontynuatora polityki Kuczmy. Do Kijowa wysłano najlepszych

49 A. Зленко, *Дипломатия и политика...*, s. 460.

50 K. Бондаренко, *Зачаровані на схід*, http://postup.brama.com/010419/59_2_3.html [dostęp: 15.01.2012].

kremlowskich specjalistów od „technologii politycznych”, kampanię Janukowycza osobiście wsparł prezydent Putin⁵¹. Zwycięstwo Wiktora Juszczenko wspieranego przez Stany Zjednoczone i ich europejskich sojuszników stanowiło prestiżową porażkę Rosji.

Znając jednak wagę stosunków z Rosją, zwłaszcza dla ukraińskiej gospodarki, prezydent Juszczenko pierwszą zagraniczną wizytę 25 stycznia 2005 r. złożył w Moskwie. Tuż przed wyjazdem wskazał Julię Tymoszenko na urząd premiera ukraińskiego rządu. Była ona oskarżana przez Kreml o korumpowanie rosyjskich urzędników państwowych i narażenie budżetu Rosji na wielomiliardowe straty. W odróżnieniu od swojego poprzednika, Leonida Kuczmy, nowy prezydent Ukrainy starał się od początku nadać kontaktom z kierownictwem Rosji maksymalnie sformalizowany charakter⁵². W wymiarze międzypaństwowym miały to być stosunki między dwoma równorzędnymi podmiotami prawa międzynarodowego⁵³. Prozachodnia retoryka Juszczenko nie pozostawiała złudzeń, że Ukraina zdecydowanie zamierzała zredukować zakres współpracy z Rosją we wszystkich możliwych płaszczyznach.

Na początku swojej prezydentury Juszczenko ogłosił konieczność odrodzenia wartości narodowych⁵⁴. Wiązało się to z nową polityką historyczną, której nieodłączną cechą była konfrontacja ukraińskiej mitologii narodowej z mitologią rosyjską i sowiecką. Upowszechniano przede wszystkim w kraju i za granicą pamięć o milionach ofiar głodu na wschodniej Ukrainie z początku lat 30. Interpretowano to jako zaplanowaną zbrodnię Moskwy na narodzie ukraińskim.

Drugim elementem mitologii narodowej, który starano się zaszczerpić do zbiorowej pamięci społeczeństwa, było kreowanie wizerunku Ukraińskiej Powstańczej Armii jako patriotycznej organizacji walczącej w czasie II wojny światowej z dwoma totalitaryzmami – niemieckim faszyzmem i rosyjskim komunizmem. Rehabilitowano bojowników UPA skazanych w czasach sowieckich⁵⁵. Generalnie polityka pamięci historycznej miała przekonać Ukraińców, że kilka wieków sąsiedztwa z Rosją to czas nieustannej walki o niezależność Ukrainy, stale zagrożonej imperializmem moskiewskich przywódców.

Najskuteczniej Ukraina włączyła się do amerykańskiej strategii poszerzania „strefy demokracji i wolności”. Wspólnie z Amerykanami dyplomaci ukraińscy podpisali się pod różnymi deklaracjami w sprawie wspierania demokracji na Białorusi lub eliminowania separatyzmu Nadnienstrza⁵⁶. Dotyczyło to obszarów, które Rosja traktowała jako swoje strefy wpływów.

51 Т. Андрущенко, *Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року*, <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=40&c=784> [dostęp: 15.01.2012].

52 *Перший візит Ющенка. Погляд з Москви*, <http://www.pravda.com.ua/articles/2005/01/25/3006452/> [dostęp: 02.07.2012].

53 *Перші підсумки візиту президента Ющенка до Москви*, http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=6&news_id=158&news_show_type=1 [dostęp: 02.07.2012].

54 О. Дергачов, *Провідні українські політичні актори в пошуках парадигми стосунків із Росією*, [w:] *Україна та Росія: як зміцнити...*, s. 262–263.

55 С. Толстов, *Україна і Росія: новий ракурс*, „Зовнішні справи” 2008, nr 4, s. 24.

56 *100 днів нової влади: погляд неурядових аналітичних центрів*, Інститут конкурентного суспільства, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Міжнародний

Mimo składanych przez Juszczenkę deklaracji o pragnieniu poszerzania współpracy z Rosją, równoległe sygnalizował on istnienie nierozwiązanych problemów, które zostały sfinalizowane umowami przez poprzednika – sprawa Floty Czarnomorskiej, członkostwa w WPG, obecności biznesu rosyjskiego na ukraińskim rynku. W pierwszych miesiącach po objęciu władzy przez „pomarańczowych” zawiesiły działalność lub zostały zlikwidowane wszystkie struktury dialogu międzypaństwowego⁵⁷.

Systematycznie poszerzała się skala spraw wymagających dialogu i porozumień, kurczyła się natomiast wola stron do zawierania jakichkolwiek kompromisów. Z punktu widzenia władz Ukrainy natychmiastowego rozwiązania potrzebowała sprawa delimitacji granicy morskiej na Morzu Czarnym, uregulowanie należności z tytułu „tymczasowego” stacjonowania Floty Czarnomorskiej Rosji na terytorium ukraińskiego państwa, uzgodnienie stanowisk w sprawie Nadnistrza, powołanie wspólnego gazowego konsorcjum⁵⁸.

Zadrażnienia z Rosją powodowały także ambitne plany Ukrainy uzyskania pozycji „regionalnego lidera, moderatora procesu zabezpieczenia demokratycznych przeobrażeń i stabilizacji w czarnomorsko-kaspijskim regionie”⁵⁹. Instrumentem do realizacji tego celu miała być organizacja GUAM. Na szczycie przywódców państw tworzących GUAM – spotkaniu prezydentów Gruzji, Ukrainy, Azerbejdżanu i Mołdawii w Kiszyniowie 22 kwietnia 2005 r. – Juszczenko występował z pozycji rzecznika i lidera regionalnego stowarzyszenia państw⁶⁰. W roli obserwatorów brali w nim udział prezydenci Polski, Bułgarii, Węgier, Rumunii oraz przedstawiciel rządu USA. W obecności przywódców krajów NATO prezydent Ukrainy domagał się uregulowania konfliktów w Osetii Południowej, Abchazji, Górnym Karabachu i Nadnistrzu z uwzględnieniem interesów krajów członkowskich GUAM. Przedstawiony przez Juszczenkę plan uregulowania konfliktu w Nadnistrzu zakładał przede wszystkim wycofanie wszystkich sił rosyjskich z separatystycznej republiki i jej stopniową integrację z Mołdawią⁶¹. Konsultacje w sprawie Nadnistrza – według Juszczenkę – powinny być prowadzone głównie w trójkącie Ukraina–Mołdawia–Unia Europejska, bez udziału Rosji.

Reakcja Rosji na niezbyt dla niej przyjazne gesty ze strony Kijowa była dość przewidywalna. Jesienią 2005 r. Gazprom ogłosił plan pięciokrotnego podniesienia cen za gaz dostarczany na rynek ukraiński. Strona rosyjska argumentowała, że skoro Ukraina jest lub chce być w Europie, to musi także płacić za surowce euro-

центр перспективних досліджень, Фонд „Європа – XXI”, Центр політикоправових реформ, Центр Разумкова, Центр ринкових реформ, Київ 2005, s. 54.

57 *Ibidem*, s. 61.

58 *Ibidem*, s. 62.

59 *Ibidem*.

60 Д. Малышева, *Саммит признанных. „Демократический пролезитизм” ГУАМ*, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1114585260> [dostęp: 02.07.2012].

61 Н. Беліцер, *Україна і Придністров'я, або Чому провалився «План Ющенко»*, <http://www.euroatlantica.info/index.php?id=1861> [dostęp: 02.07.2012].

pejskie ceny⁶². Spór o ceny gazu między Ukrainą i Rosją stał się od tej pory stałym tematem w stosunkach między obu krajami i prowadził do corocznych tzw. „wojen gazowych”. Scenariusz ich był podobny – Ukraina odmawiała płacenia podwyższonych cen, Rosja zaś wstrzymywała dostawy. Ponieważ przez ukraińskie gazociągi dostarczany był surowiec do Europy, Ukraina przejmowała gaz przeznaczony dla odbiorców europejskich⁶³. Ukraina w negocjacjach z Rosją świadomie wykorzystywała fakt zniecierpliwienia i zaniepokojenia Europy swoim bezpieczeństwem energetycznym⁶⁴.

W czasie kilku lat trwającego kryzysu gazowego szybko rosło znaczenie spółki RosUkrEnergo (RUE) pośredniczącej w handlu tym surowcem na Ukrainie, która pozwalała na osiąganie gigantycznych zysków ukraińskim i rosyjskim oligarchom powiązanym z ośrodkami władzy obu krajów. RUE kierowana przez Dmytro Firtasza powiązanego z Sekretariatem Prezydenta uzyskała ogromny wpływ na kształt umów międzyrządowych podpisywanych przez rządy Rosji i Ukrainy⁶⁵. 19 stycznia 2009 r. premierzy Julia Tymoszenko i Władimir Putin podpisali kontrakt na dostawy i tranzyt gazu przez Ukrainę na 10 lat, który ograniczał rolę pośredników, w tym RUE, na rynku ukraińskim⁶⁶. Racjonalne działania Julii Tymoszenko w kwestii zakupu i dystrybucji rosyjskiego gazu były paraliżowane jej konfliktem z prezydentem Juszczenką⁶⁷. Jakikolwiek sukces na tym polu wymagał zredukowania wpływów i dochodów rodzimych oligarchów i powiązanych z nimi licznymi interesami biznesmenów i polityków rosyjskich. Ponieważ los ruchów politycznych kierowanych zarówno przez prezydenta, jak i premiera zależny był od wsparcia oligarchów, każda decyzja korzystana dla kraju i obywateli z reguły spotykała się ze skutecznym przeciwdziałaniem któregoś ośrodka władzy, gdyż naruszała interesy wpływowych ludzi⁶⁸. Sytuacja ta stwarzała znakomite warunki do kontroli ukraińskiej polityki przez oligarchów powiązanych z gazowym biznesem rosyjskim.

62 Г. Касьянов, *op. cit.*, s. 387.

63 A. Eberhardt, *Rosyjsko-ukraiński kryzys gazowy: lekcja unijnej bezsilności*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2009, t. 9, nr 1(47); „Газові війни” та заручники транзитового потенціалу, „Зовнішні справи” 2009, nr 3, s. 8.

64 *Європа не повірить у домовленості, поки не буде газу*, <http://www.pravda.com.ua/news/2009/01/18/3678564/> [dostęp: 06.07.2012].

65 *Газові переговори зривала „РосУкрЕнерго” – Бакай*, <http://www.pravda.com.ua/news/2009/01/17/3677007/> [dostęp: 06.07.2012].

66 *Україна та Росія підписали „газовий мир” на 10 років*, <http://tsn.ua/ua/ukrayina/ukrayina-ta-rosiya-pidpisali-gazovii-mir.html> [06.07.2012]; *Фірташа прибрати з газового ринку. RosUkrEnergo більше не буде посередником у поставках газу в Україну*, <http://tsn.ua/ua/ukrayina/firtasha-pribrali-z-gazovogo-rinku.html> [dostęp: 06.07.2012].

67 С. Толстов, *Україна і Росія: новий ракурс*, „Зовнішні справи” 2008, nr 4, s. 26.

68 Część intelektualistów ukraińskich odrzucała tezę o słabości systemu politycznego kraju i powszechnej korupcji wśród elit politycznych. Nawet kryzys polityczny i gospodarczy w 2009 r. skłonna była interpretować jako wymysł rosyjskiej propagandy, której celem było pokazywanie Ukrainy jako „państwa upadłego”: *Kryzys na Ukrainie to propaganda Moskwy*, rozmowa Filipa Mechesa z Mykołą Riabczukiem, „Europa” 13–14.06.2009, nr 271, s. 6–8.

Po kilkunastu latach niepodległości Ukrainy bardzo pozytywnie przyjmowana była retoryka prezydenta o „europejskim wyborze Ukrainy. W kręgach intelektualnych poszukiwano argumentów uzasadniających tezę, że Rosja i Ukraina to dwa kraje i narody o zupełnie odmiennej tradycji historycznej, kulturowej i cywilizacyjnej. Konstatacja prowadziła do wniosku, że Ukraina to europejski kraj, którego miejsce w NATO i Unii Europejskiej, a euroazjatycka Rosja skazana była na szukanie swojego miejsca w Azji i współpracę z Chinami⁶⁹.

Oficjalnie przedstawiciele obozu „pomarańczowych” stosunki z Rosją określali strategicznym partnerstwem, lecz w rzeczywistości – jak pisał jeden z ukraińskich politologów – należałoby je zdefiniować jako stan między „ograniczoną konfrontacją a ograniczoną współpracą”⁷⁰. W Kijowie oceniano politykę Moskwy wobec Ukrainy jako dążenie do przywrócenia na jej obszarze kontroli politycznej i militarnej. W tej sytuacji jedyną gwarancją zachowania niepodległości i suwerenności przez Ukrainę miała być integracja w strukturach europejskich i euroatlantyckich. Prezydent Juszczenko i jego współpracownicy zapewniali wprawdzie, że obecność NATO na północnym wybrzeżu Morza Czarnego nie pogorszy bezpieczeństwa Rosji, lecz nawet ukraińskim obserwatorom nie brzmiały one zbyt wiarygodnie⁷¹.

Problemem Ukrainy pod rządami „pomarańczowych” było to, że za wszelką cenę chciała odróżnić się od Rosji, lecz ciągle pozostawała do niej podobna, przede wszystkim na poziomie zachowania elit politycznych i gospodarczych. Korupcja i partykularyzm nie zniknęły po 2005 roku. Niezależnie od intencji i deklaracji prezydenta Juszczenki oraz ludzi z jego otoczenia, na Ukrainie uczyniono niewiele, aby ustawić państwo i społeczeństwo na ścieżkę rozwoju według wzorców obowiązujących w krajach unijnych.

Najwięcej zadrażnień w stosunkach ukraińsko–rosyjskich budziły działania Kijowa na rzecz uzyskania członkostwa w NATO. Decyzje w tej sprawie miały zapaść na szczycie Paktu w Bukareszcie w kwietniu 2008 roku. Prezydent Rosji, Władimir Putin, przestrzegał, że pozytywna odpowiedź NATO na wniosek Ukrainy spowoduje, że jej strategiczne obiekty znajdą się na celowniku rosyjskiego systemu raketowego oraz że granica Rosji zostanie zamknięta dla wyrobów ukraińskiego przemysłu metalurgicznego i chemicznego⁷².

Członkostwo w Pakcie wymagało także uregulowania przez Ukrainę kwestii granicznych oraz problemu rosyjskiej Floty Czarnomorskiej na swoim terytorium. Rozwiązanie tych spraw w dużej mierze zależało od postawy Rosji, a ta z oczywistych względów nie była skłonna ułatwiać Ukrainie wstępowania do NATO. Władze Ukrainy zastanawiały się, jak usunąć z Krymu rosyjską flotę po 2017 r., gdy wygaś-

69 M. Гнатюк, *Росія – Україна: неореалістський підхід*, „Зовнішні справи” 2008, nr 5, s. 16–17.

70 Г. Перепелиця, *Росія в зовнішньополітичній стратегії України*, [w:] *Україна та Росія: як зміцнити...*, s. 188.

71 С. Толстов, *Україна і Росія: новий ракурс*, „Зовнішні справи” 2008, nr 4, s. 23; П. Толчко, *НАТО – Цивілізаційний вибор України?*, [w:] *Заявка на самоубийство: зачем Украине НАТО?*, Киев 2009, s. 347.

72 С. Толстов, *Українсько–російські суперечності*, „Зовнішні справи” 2008, nr 5, s. 11–13.

nie termin jej stacjonowania, przewidziany umową z 1997 roku. Było oczywiste, że okręty rosyjskie dobrowolnie nie opuszczą swoich baz na Krymie. Ich obecność była bowiem wielkim „politycznym atutem Rosji na Morzu Czarnym”⁷³.

„Pomarańczowi” bardziej niż ich poprzednicy uświadamiali, jaką wartość geopolityczną miał Krym. Kierując się różnymi motywami, o obecność na półwyspie należącym do Ukrainy rywalizowały z Rosją Stany Zjednoczone i Turcja⁷⁴. Ograniczona kontrola Kijowa nad Krymem nie pozwalała wykorzystywać wszystkich atutów wynikających z położenia geopolitycznego półwyspu. Rosyjskiej determinacji do utrzymania dotychczasowych wpływów na Krymie towarzyszyły ukraińskie dążenia do ich marginalizacji.

Zmiana na urządzenie prezydenckim na Ukrainie w lutym 2010 r. zapoczątkowała dość szybki odwrót od polityki odbieranej w Rosji jako konfrontacyjna. Rozbieżności między państwami wprawdzie pozostawały nadal, lecz radykalnie zmienił się klimat dyskusji. Trudna sytuacja ekonomiczna Ukrainy skłaniała Janukowycza do kontrowersyjnych kompromisów politycznych, które poprzez rozszerzoną współpracę miały ożywić gospodarkę i złagodzić skutki kryzysu finansowego. W kierunku szukania porozumień z Rosją popychali nowego prezydenta także najpotężniejsi oligarchowie z Rinatem Achmetowem i Dmytro Firtaszem. Najbardziej spektakularnym wydarzeniem w dziejach stosunków ukraińsko-rosyjskich było podpisanie w Charkowie 21 kwietnia 2010 r. porozumienia przez prezydentów Wiktora Janukowycza i Dymitra Miedwiediewa przedłużającego stacjonowanie Floty Czarnomorskiej na Krymie na dalsze 25 lat, w zamian za obniżkę cen gazu przeznaczonego do celów przemysłowych⁷⁵. Był to zdecydowany odwrót od polityki Juszczenki ukierunkowanej na pozbycie się baz rosyjskiej marynarki z ukraińskiego wybrzeża Morza Czarnego.

Skutki polityczne porozumienia zawężyły pole manewru dyplomacji ukraińskiej w kwestiach dotyczących ewentualnych układów sojuszniczych z Zachodem. Finansowo za przedłużenie umowy o stacjonowaniu floty rosyjskiej na Krymie Ukraina zyskała około 1,2 mld dolarów rocznie, lecz kwoty te wynikały z obniżonych cen na dostarczany przez Rosję gaz. Z drugiej strony obniżenie cen gazu dla energochłonnego przemysłu nie zachęcało do jego modernizacji⁷⁶.

Latem 2010 r. toczyły się rozmowy na temat współpracy w dziedzinie wykorzystania energii jądrowej i integracji systemów transportowych obu krajów. Przewidywano przede wszystkim modernizację autostrady z Moskwy do Symferopola na Krymie. Uzgodniono szereg porozumień dotyczących transportu na morzach Czarnym i Azowskim⁷⁷.

73 Вадим Гречанинов, *Севастопольський вакуум*, „Зовнішні справи”, 2008, № 7, с. 11.

74 Сергій Дириза, *Крим як bastiон стабільності в Україні*, „Зовнішні справи”, 2008, № 9, с. 25–26; Oles Oleksiyenko, *Black Sea (In) Security*, „The Ukrainian Week”, 2012, № 8, p. 17–19.

75 Oksana Voytyuk, *Rosyjsko-ukraińskie porozumienia w Charkowie oraz ich konsekwencje dla bezpieczeństwa narodowego Ukrainy*, „Disputatio. Przegląd Naukowy”, t. XII, Gdańsk 2011, s. 178–179.

76 *Ibidem*, s. 182.

77 Сергій Толстов, *Українсько-російський діалог: від пошуку форми до визначення змісту*, „Зовнішні справи”, 2010, № 7–8, с. 10–11.

W ożywionym po kilku latach przerwy dialogu pozostawały także rozbieżności stanowisk obu stron. Największe kontrowersje budziła sprawa członkostwa Ukrainy w Unii Celnej budowanej z udziałem Rosji, Kazachstanu i Białorusi. Janukowycz godził się na rozszerzoną współpracę gospodarczą, lecz podobnie jak jego poprzednicy był przeciwny tworzeniu ponadnarodowych struktur ograniczających suwerenność państwa. Wzorem Kuczmy dla zrównoważenia stosunków z Rosją wykonał kilka gestów świadczących o kontynuacji współpracy z NATO⁷⁸. Komentarze prasy polskiej o „połykaniu” Ukrainy przez Rosję były jednak mocno przesadzone⁷⁹.

W okresie prezydentury Wiktora Janukowycza stosunki z Rosją, wymieniane przez ekipę Juszczenki na trzecim lub czwartym miejscu w hierarchii ważności, ponownie stały się pierwszoplanowe. Wcześniejsze podkreślanie różnic cywilizacyjnych, kulturowych i historycznych zastąpiło wskazywanie „wspólnej historii narodów rosyjskiego i ukraińskiego, bliskości kultur i tradycji oraz ciasnych kontaktów międzyludzkich i wzajemnych powiązań ekonomicznych”⁸⁰. Rok 2010 zamknął się bilansem wymiany handlowej sięgającym blisko 40 mld dolarów, prezydenci zaś planowali w najbliższych latach zwiększyć tę wartość do 100 mld w skali rocznej⁸¹.

W czasie zwiększonej aktywności rosyjskiej na rzecz pozyskania Ukrainy dla własnych projektów integracyjnych pojawiła się także propozycja Unii Europejskiej podpisania *Umowy stowarzyszeniowej*. Po dwudziestu latach lawirowania między Wschodem i Zachodem w 2012 r. Ukraina otrzymała z obu stron propozycje wyboru strategicznego kierunku rozwoju ekonomicznego, politycznego i cywilizacyjnego. Obie propozycje wykluczały wszelkie rozwiązania kompromisowe. Unia Celną z Rosją, Białorusią i Kazachstanem oznaczała zaprzeczenie idei „europejskiego wyboru” głoszonej przez wszystkie rządy na Ukrainie od 1997 roku. Propozycja Unii Europejskiej podpisania *Umowy stowarzyszeniowej* oznaczała z kolei zamknięcie rynku rosyjskiego na ukraińskie towary, które trudno byłoby sprzedać w Europie. Rosja i Unia wsparły swoje propozycje perspektywą kredytów niezbędnych dla gospodarki ukraińskiej. Oferta unijna zakładała miliard euro pożyczki, otwarcie rynku dla ukraińskiej produkcji oraz perspektywy wsparcia modernizacji gospodarki, rosyjska zaś przewidywała obniżkę cen gazu, co miało dać Ukrainie 15,5 mld dolarów zysku⁸².

78 Tatiana Serwetnyk, *Moskwa: Kijów spiskuje z NATO*, „Rzeczpospolita”, 22–23.06.2010, nr 144.

79 Andrzej Kubik, *Gazprom łyka Ukrainę*, „Gazeta Wyborcza”, 04.05.2010, nr 102; Tenże, *Moskwa bierze Kijów do galopu*, „Gazeta Wyborcza”, 19.05.2010, nr 115.

80 Володимир Єльченко, *Українсько-російські відносини: прагматизм стратегічного партнерства*, „Зовнішні справи”, 2010, № 9–10, s. 6.

81 *Ibidem*, s. 7–9.

82 *Co straci Ukraina bez Umowy Stowarzyszeniowej?*, <http://swiat.newsweek.pl/ukraina-unia-europejska-umowa-stowarzyszeniowa-kijow-protesty-newsweek-pl,artykuly,275746,1.html> [dostęp: 29.12.2013]; *Ukraina dostała ulgę na rosyjski gaz*, <http://www.forbes.pl/ukraina-dostala-ulge-na-rosyjski-gaz,artykuly,164204,1,1.html> [dostęp: 06.12.2013].

Rząd ukraiński wyliczył potencjalne straty w wymianie handlowej z Rosją na skutek podpisania *Umowy Stowarzyszeniowej* na 20 mld dolarów rocznie⁸³. Odmowa podpisania tego dokumentu przez prezydenta Janukowycza uruchomiła na Ukrainie lawinę zdarzeń, która doprowadziła u schyłku lutego 2014 r. do upadku rządu i prezydenta oraz objęcie władzy przez prozachodnich polityków i oligarchów⁸⁴. Rosja zareagowała oderwaniem Krymu i włączeniem półwyspu w skład Federacji oraz próbą przejęcia kontroli nad wschodnimi obwodami Ukrainy⁸⁵.

Trwające niemal ćwierć wieku wysiłki Rosji na rzecz włączenia Ukrainy do rosyjskich projektów integracyjnych na obszarze postradzieckim zakończyły się całkowitym fiaskiem. Wszystko wskazuje na to, że po aneksji Krymu znikły jakiegokolwiek szanse na odbudowę wpływów Kremla na Ukrainie, przynajmniej w możliwej do przewidzenia przyszłości.

Russia-Ukraine 25 years between "limited cooperation and limited confrontation"

Ever since Ukraine's declaration of independence in August 1991, their relations with Russia are marked by an enduring conflict of interests stemming from a different vision of the political structure of the post-Soviet areas. Moscow desired to reintegrate this area on a political, economic and military level, while the Ukrainian authorities preferred to limit the cooperation solely to its economic aspect. In order to accomplish their strategic goals, Russia took advantage of the separatist movements among the Russian population inhabiting the eastern and southern oblasts of Ukraine, as well as the strong economic ties of the two countries, and the Ukrainian economy's dependence on Russian resources in particular.

Since Leonid Kuchma's presidency, Ukraine maintained a policy of equilibrium between Russian influences and widening political and military cooperation with the U.S. and NATO. Numerous attempts were also made to diversify the sources of energy resources and achieve integration with the European Union. The pro-Western trend gained momentum during Viktor Yushchenko's presidency.

Simultaneously, Russia under Vladimir Putin enhanced its pro-integration efforts towards several post-Soviet countries. Yet the strategic goals of Russian policies could be fully implemented only with Ukraine's participation in the integration process. The rise to presidency of Viktor Yanukovich brought some hope, as he declared the desire to strengthen Ukraine's economic ties with Russia. However, the burst of a second revolution in Kiev in late 2013 awoke an

83 M. Kaciewicz, *Wiktor Janukowycz chce od Europy 160 miliardów euro*, <http://swiat.newsweek.pl/ukraina-integracja-z-unia-europejska-protesty-newsweek-pl,artykuly,275717,1.html> [dostęp: 28.11.2013].

84 P. Musiałek, *Janukowycz nie był źródłem problemów Ukrainy, ale ich przejawem. Dlatego potrzebuje ona politycznego wstrząsu i głębokiej transformacji*, <http://www.dyplomacja.org/index.php/pl/osmsz/83-osmsz/210-janukowycz-nie-byl-zrodlem-problemow-ukrainy-ale-ich-przejawem-dlatego-potrzebuje-ona-politycznego-wstrzasu-i-glebokiej-transformacji.html> [dostęp: 13.04.2014], *Ukraina: upadek reżimu*, <http://www.krytykapolityczna.pl/multimedia/20140314/ukraina-upadek-rezimu> [dostęp: 15.03.2014]; *Kongres USA potępia interwencję Rosji; Jaceniuk u Obamy*, <http://www.tvp.info/14355784/kongres-usa-potepia-interwencje-rosji-jaceniuk-u-obamy> [dostęp: 23.05.2014].

85 A. Wierzbowska-Miazga, *Konsekwencje aneksji Krymu*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-03-19/konsekwencje-aneksji-krymu> [dostęp: 06.06.2014].

avalanche of events that led to a change in power, a U-turn in Ukraine's foreign policies—now decidedly pro-Western—and an open conflict with Russia.

Translated by Jakub Perliński

Россия – Украина. 25 лет между «ограниченным сотрудничеством и ограниченным противостоянием»

С тех пор, как Украина объявила о своей независимости в августе 1991 г. в ее отношениях с Россией продолжается конфликт интересов, возникающий из-за противоположного восприятия политического порядка на постсоветской территории. Москва стремилась к реинтеграции этого пространства в политической, военной и экономической плоскости. Власти в Киеве хотели ограничить рамки сотрудничества к экономическим делам. Для осуществления стратегических целей Россия использовала сепаратистские настроения русского населения, живущего в восточных и южных областях Украины, а также сильные экономические связи обеих стран, особенно зависимость украинской экономики от российского сырья.

Со времен президентского правления Леонида Кучмы Украина вела политику уравнивания российского влияния путем расширения политического и военного сотрудничества с США и НАТО. Она также предпринимала многочисленные попытки диверсификации поставок энергетического сырья и интеграции с ЕС. Прозападное течение активизировалось при правлении президента Виктора Ющенко.

Параллельно, Россия при Владимире Путине ускорила интеграционные процессы с участием нескольких постсоветских государств. Стратегические цели российской политики могли быть полностью осуществлены лишь в случае присоединения к процессу интеграции Украины. Некоторые надежды подавала политика нового президента Украины Виктора Януковича, который был склонен к развитию более тесного экономического сотрудничества с Россией. Начало второй революции в Киеве в конце 2013 г. привело в движение лавину событий, которые привели к перемене власти в Киеве, решительно прозападной внешней политике Украины и открытому конфликту с Россией.

Перевод Агнешка Поспишыль

Bibliografia

100 днів нової влади: погляд неурядових аналітичних центрів, Київ 2005.

Касьянов Г., *Україна 1991–2007. Нариси новітньої історії*, Київ 2008.

Кучма Л., *Україна – не Росія*, Москва 2004.

Mironowicz E., *Polityka zagraniczna Białorusi 1990–2010*, Białystok 2011.

Olszański T., *Україна wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Prace OSW, Warszawa 2001.

Snyder T., *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999*, Sejny 2009.

Тарасюк Б., *Зовнішня політика незалежної України: підсумки та перспективи*, Львів 2006.

Україна та Росія: як зміцнити фундамент стратегічного партнерства, ред. Ю. А. Левенець, Київ 2008.

Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива, ред. Б. О. Парахонський, Київ 2001.

Україна в стосунках міжнародowych, red. M. Pietraś, T. Kapuśniak, Lublin 2007.

Зленко А., *Дипломатия и политика. Украина в процессе динамичних геолоитических перамен*, Харьков 2004.

Зленко А., *Зовнішньполітична стратегія і дипломтія України*, Київ 2008.

Czasopisma:

„Свобода”

„Голос України”

„Polski Przegląd Dyplomatyczny”

„The Ukrainian Week”

„Зовнішні справи”

Strony internetowe:

<http://histua.com/istoriya-ukraini>

<http://lawua.info>

<http://pomnimvse.com>

<http://postup.brama.com>

<http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/>

<http://siver.com.ua/>

<http://swiat.newsweek.pl/>

<http://tsn.ua/ua>

<http://www.archives.gov.ua>

<http://www.centrasia.ru>

<http://www.dyplomacja.org/>

<http://www.ea-ua.info>

<http://www.euroatlantica.info>

<http://www.forbes.pl/>

<http://www.history.vn.ua>

<http://www.krytykapolityczna.pl/>

<http://www.nbu.gov.ua/>

<http://www.osw.waw.pl/>

<http://www.politik.org.ua>

<http://www.pravda.com.ua>

<http://www.ruscrimea.ru/>

<http://www.tvp.info/>

<http://zakon.rada.gov.ua>

Eugeniusz Mironowicz, prof. dr hab., kierownik Katedry Polityki Międzynarodowej w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku; zainteresowania badawcze: polityka zagraniczna krajów postsowieckich, najnowsza historia Białorusi, problemy narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej.